

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Uciemienieni bracia Słowianie...!. Z działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie w czasie II wojny światowej

Author: Marcela Gruszczyk

Citation style: Gruszczyk Marcela. (2017). Uciemienieni bracia Słowianie...!. Z działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie w czasie II wojny światowej. W: P. Grzywna i in. (red.), "Między ideą, pasją a działaniem : księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze" (S. 690-705). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

MARCELA GRUSZCZYK
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Uciemienieni bracia Słowianie...! Z działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie w czasie II wojny światowej

Sukcesy odniesione przez armię niemiecką latem 1941 roku, połączone z podsycaniem separatyzmów narodowościowych na zajętych obszarach radzieckiego imperium, skłoniły władze tego państwa do wykorzystania hasła solidarności słowiańskiej jako przeciwwagi dla ewentualnych dążeń odśrodkowych Białorusinów i Ukraińców, a także do aktywizacji ruchu oporu na terenach okupowanych przez Niemców. Również obecności Armii Czerwonej na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej towarzyszyła zakrojona na szeroką skalę kampania polityczno-propagandowa na rzecz współpracy Polaków z ZSRR w ramach tzw. ruchu nowosłowiańskiego. Koncepcja ta niczym nie różniła się od panslawizmu¹, jednak władze radzieckie za wszelką cenę chciały uniknąć takich skojarzeń, aby przekonać Słowian do współpracy z Armią Czerwoną. Zmieniono więc nazwę doktryny oraz rozpowszechniano fałszywe hasło równości wszystkich podmiotów w ramach słowiańskiej wspólnoty.

¹ Celem rosyjskich panslawistów (m.in. Aleksandra Hercena i Michaiła Bakunina) było zjednoczenie całego świata słowiańskiego we wspólne imperium pod rosyjską władzą. Co ciekawe, ruch ten od początku wykazywał wyraźne ostrze antypolskie. Rosyjscy panslawiści uważali Polaków za zdrajców, którzy odwrócili się od Słowiańszczyzny na rzecz zachodnich obyczajów. Zob. J. ERICKSON: *Panslavism*. London, Historical Association, 1964, s. 10–12; H. KOHN: *Le panslavisme. Son histoire et son idéologie* *Le panslavisme*. Paris, Payot, 1963, s. 10–13; T. STEFANIUK: *Danielewski. Panslawizm i wielość cywilizacji*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006, s. 40–43; P. EBERHARDT: *Polski panslawizm jako idea geopolityczna*. „Przegląd Geopolityczny” 2014, T. 7, s. 61–84.

O tym, że była to jedynie polityczna mistyfikacja, narody słowiańskie przekonały się zaraz po zakończeniu wojny, gdy Związek Radziecki rozpoczął proces podporządkowywania sobie krajów Europy Środkowo-Wschodniej, stopniowo narzucając w nich komunistyczny model ustrojowy².

Oficjalnie z propozycją utworzenia międzynarodowej organizacji, która zaangażuje się w walkę o wyzwolenie spod okupacji niemieckiej terenów zamieszkiwanych przez narody słowiańskie, miała wystąpić grupa intelektualistów – przedstawiciele realizmu socjalistycznego w sztuce, na której czele stał (przebywający od 1939 roku na emigracji w ZSRR) muzykolog, historyk sztuki i publicysta Zdeněk Nejedlý³. W lipcu 1941 roku pomysłem zainteresował się Komitet Wykonawczy Międzynarodówki Komunistycznej, na którego czele stał w tym czasie Georgi Dymitrow. Na jego wniosek powołana została tzw. grupa inicjatywna, mająca zająć się przygotowaniem kampanii propagandowej oraz opracowaniem propozycji składu osobowego planowanej instytucji. W skład zespołu weszli: Zofia Dzierżyńska (z domu Muszkat), Ukrainiec Dymitr Manuilski, Bułgar Wasil Kołarow, Czech Jan Šverma oraz Serb Velimir Vlahović⁴.

Pierwszym krokiem na drodze do „zjednoczenia” był zorganizowany w siedzibie moskiewskiego radia wiec przedstawicieli wszystkich narodów słowiańskich (tzw. I Kongres Wszechsłowiański), który odbył się w dniach 10 i 11 sierpnia 1941 roku. Do uczestnictwa w tym wydarzeniu zostali zaproszeni, przebywający wówczas w Związku Radzieckim, delegaci polskich i czechosłowackich kręgów wojskowych oraz reprezentanci placówek dyplomatycznych krajów słowiańskich w Moskwie. Wszystkie przemówienia koncentrowały się wokół wsparcia dla Armii Czerwonej. Podkreślano, że jedyną drogą uniknięcia ziemczenia obszarów na wschód od granic III Rzeszy sprzed marca 1939 roku jest współpraca mieszkańców tych ziem ze Związkiem Radzieckim. Apelowano więc o rozwijanie masowych akcji narodowowyzwoleńczych i zaktywizowanie ruchu oporu na terenach zajmowanych przez wojska niemieckie⁵.

² Zob. M. GRUSZCZYK: *Działalność Komitetu Słowiańskiego w Polsce na tle ruchu nowosłowiańskiego po II wojnie światowej*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2011. Referaty*. Red. P. GASZTOLD-SEN, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2012, s. 99–102.

³ Ostatecznie nie wiadomo, czy powstanie Komitetu Wszechsłowiańskiego było odgórnym pomysłem, który zrodził się w zaciszu gabinetu z wykorzystaniem nastrojów przychylności dla tej koncepcji, czy też oddolną inicjatywą intelektualistów słowiańskich, którzy w krytycznym dla kraju momencie dziejowym otrzymali wsparcie ze strony kierownictwa radzieckiego. J. KŘEŠŤAN: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha-Litomyšl, Paseka 2013, s. 269–287; S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1991, s. 36–37.

⁴ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie [dalej IPiMS], *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*, sygn. A 9 E/63, *Notatka w sprawie Komitetu Wszechsłowiańskiego*, 8 XI 1944, k. 65–67.

⁵ Chcąc uniknąć oskarżeń o antyniemiecki charakter ruchu do uczestnictwa w wiecu zaproszono także przedstawicieli niemieckiej emigracji – poetę, krytyka literackiego i redaktora antyfaszystowskiego pisma „Internationale Literatur” Johanna Bechera oraz lekarza i pisarza Frie-

Z odezwą do narodu polskiego wystąpili Wanda Wasilewska i gen. Marian Januszajtis „Żegota”. Treść apelu została później opublikowana w prasie radzieckiej pt. „Polacy, wzywają was do walki ruiny Warszawy”⁶. Na zakończenie wiecu, ówczesny przewodniczący Związku Pisarzy ZSRR Aleksandr Fadijew odczytał, przyjętą przez zebranych odezwę *Uciemienieni bracia Słowianie!*. Jej treść w językach ojczystych powtórzyli przedstawiciele poszczególnych nacji. Nakreślono w niej podstawowe cele i zasady organizacji tzw. ruchu nowosłowiańskiego. Formułując jego platformę ideową stwierdzono, że Słowianie jednoczą się na zasadach równości. Równocześnie wyraźnie odcięto się od panslawizmu, uznając go za tendencję reakcyjną i sprzeczną z założeniem równości narodów. Podkreślano, że doktryna ta była wykorzystywana przez carat w celach imperialistycznych, podczas gdy naczelną zasadą idei jedności słowiańskiej jest doprowadzenie do zniesienia ucisku narodowego oraz stworzenie gruntu do zjednoczenia narodów słowiańskich⁷.

Dwa miesiące później, tj. 5 października 1941 roku, Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Wszechrosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) dokonało rzeczowej oceny wykorzystania potencjału istniejących środków i sposobów komunikacji dla propagowania tzw. ruchu nowosłowiańskiego, w efekcie czego doszło do powołania (Antyfaszystowskiego) Komitetu Wszechsłowiańskiego (dalej KW). Przewodniczącym nowo powstałej struktury wybrano gen. dyw. Aleksandra Gundorowa⁸. Jego zastępcami zostali: gen. Marian Januszajtis (którego wkrótce zastąpiła na tym stanowisku Wanda Wasilewska), ukraiński dramaturg i działacz społeczno-polityczny Ołeksandr Kornijczuk, serbski komunista i uczoney prof. Božidar Maslarić oraz wspomniany już Zdeněk Nejedlý⁹.

dricha Wolfa. W imieniu narodowości niemieckiej wyrazili oni swe poparcie dla współpracy słowiańskiej i walki narodów słowiańskich z siłami nazistowskimi. H. BĄTOWSKI: *Z historii Zjazdów Słowiańskich*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 12, s. 374–379; J. HROZIENČIK: *Všeslovanský výbor v Moskvě*. „Slovanský Přehled” 1967, nr 6, s. 321–322.

⁶ Zob. *Apel W. Wasilewskiej do narodu polskiego nawołujący do wspólnej walki przeciwko hitlerowskiemu wojsku*. W: *Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich*. T. 7: styczeń 1939–grudzień 1943. Oprac. E. Basiński i in. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1973, s. 237–238.

⁷ I. MIEDWIEDIEW: *Ideowe podstawy nowego ruchu słowiańskiego*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 7/8, s. 246.

⁸ Warto dodać, że nie wszyscy członkowie Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) poparli ten wybór, w tym m.in. szef Departamentu Międzynarodowego Radzieckiego Biura Informacyjnego Georgij Saksin. Uważał on, że z racji bezpośredniego zaangażowania w wojnę radziecko-niemiecką generał nie będzie mógł w pełni zaangażować się w kierowanie działalnością organizacji. Poza tym, jako osoba słabo rozpoznawalna poza granicami kraju, nie mógł przyczynić się do rozpowszechnienia haseł KW wśród emigracji słowiańskiej w USA i Wielkiej Brytanii. M. DOSTAŁ: *Slavistika. Meždy proletarskim internacionalizmom i slavjanskoj ideej (1941–1948)*. „Slavjanovedenie” 2007, nr 2, s. 26–27.

⁹ IPiMS, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*, sygn. A 9 E/63, *Notatka w sprawie Komitetu Wszechsłowiańskiego*, 8 XI 1944, k. 65–66.

Formalnie KW był organizacją społeczną o charakterze apolitycznym, a celem jego działania była mobilizacja społeczeństw krajów słowiańskich do walki ze wspólnym wrogiem, tj. III Rzeszą. Do jego oficjalnych zadań należało również nawiązanie kontaktów z emigracją słowiańską na Zachodzie. Władze radzieckie chciały poprzez te środowiska wywrzeć oddolny nacisk na rząd Stanów Zjednoczonych (a pośrednio także na rząd Wielkiej Brytanii), aby zaktywizowały one swoje działania na rzecz pomocy narodom słowiańskim i przyspieszyły otwarcie drugiego frontu w Europie¹⁰. W rzeczywistości istotnym elementem działań organizacji było przygotowanie koncepcji przyszłej Europy, w której państwa słowiańskie jako potencjalna przyszła federacja, unia czy konfederacja miały się stać barierą odgradzającą III Rzeszę od ZSRR. Warto dodać, że KW podlegał ścisłemu nadzorowi Radzieckiego Biura Informacyjnego, które nie tylko kontrolowało, ale także kierowało jego pracami, tak samo zresztą, jak pozostałymi komitetami antyfaszystowskimi, które powstały na początku lat 40. XX wieku (Młodzieży Radzieckiej czy Kobiet Radzieckich) w Związku Radzieckim.

W celu lepszej organizacji pracy Komitet podzielono na sekcje narodowe, w których pracę mieli zaangażować się nie tylko członkowie, ale także szerokie grono zwolenników ideologii słowiańskiej. To na nich właśnie Komitet miał oprzeć swoją działalność. Początkowo utworzono sześć agend: rosyjską, ukraińską, białoruską, południowosłowiańską, polską i czechosłowacką¹¹. Każda z nich miała się zająć szeroko rozumianymi pracami o charakterze organizacyjno-propagandowym w odniesieniu do problemów poszczególnych narodów. W rzeczywistości chodziło przede wszystkim o gromadzenie informacji na temat sytuacji w okupowanych krajach słowiańskich, pozwalających na ich wykorzystanie w materiałach przygotowywanych przez Komitet Wszechsłowiański (broszurach, artykułach czy audycjach radiowych)¹².

Niekorzystna dla ZSRR sytuacja na froncie, tj. natarcie jednostek niemieckich na Moskwę wzdłuż szosy Orzeł-Tuła, spowodowała, że w ciągu pierwszych miesięcy swojego istnienia Komitet *de facto* nie prowadził żadnej działalności. Rozpoczął ją dopiero wiosną 1942 roku. Spośród wszystkich przedsięwzięć organizowanych przez KW największe znaczenie polityczne, jak i największą no-

¹⁰ A. GUNDOROW: *Nowy ruch słowiański i zadania słowiańskich organizacji*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, s. 55.

¹¹ W następnych latach zwiększono ich liczbę do jedenastu, tj. rozdzielono sekcję czechosłowacką na czeską i słowacką, a południowosłowiańską na: bułgarską, chorwacką, serbską, słoweńską i macedońską. IPIMS, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*, sygn. A 9 E/63, *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie – schemat organizacyjny*, 1944, k. 17–18.

¹² Według S. Fertacza, większość członków Komitetu Wszechsłowiańskiego była bardzo słabo zaangażowana w jego działalność: „[...] oddelegowani do tej pracy przez Komintern, faktycznie obcy idei wzajemności słowiańskiej, milcząco uważali, że ich działanie ma małe znaczenie i sens”. Największą aktywnością wykazywały się osoby, które były bezpośrednio zaangażowane w jego powstanie. S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 43.

śność społeczną miały wiece słowiańskie, które odbywały się w ważnych dla wydarzeń na froncie wschodnim momentach. Były one szeroko nagłaśniane przez prasę i radio nie tylko na terenie ZSRR, ale także w pozostałych krajach słowiańskich, jak i wśród Słowian na emigracji.

Ciekawym przykładem może być II Wiec Wszechsłowiański, który odbył się w Parku Kultury im. M. Gorkiego w dniach 4 i 5 kwietnia 1942 roku. Termin nie był przypadkowy – po klęsce pod Moskwą wojska niemieckie przygotowywały się do nowej ofensywy. Głos zabrali wówczas członkowie Komitetu oraz przedstawiciele poszczególnych narodów. Inauguracyjne przemówienie wygłosił A. Gundorow, który zaapelował o zaostrezenie akcji sabotażowych na tyłach wojsk niemieckich: „Słowianie! Przecinajcie łączność armii niemieckiej z zapleczem, niszczone linie komunikacyjne hitlerowców. Wywołujecie katastrofy kolejowe, wykolejacie transporty wojskowe, burzcie tory kolejowe! [...] Nie dawajcie hitlerowcom żywności! Lepiej ją zniszczyć, niż zaopatrywać swojego znienawidzonego wroga”¹³. Treść kolejnych wystąpień poszczególnych członków organizacji utrzymana była w analogicznej konwencji. Wizja niemieckiego ekspansjonizmu, ukazywana w formie groźby, umacniać miała prosowieckie nastroje społeczne oraz pozycję komunistów w krajach słowiańskich. Przemówienia te transmitowane były przez radio, drukowała je także radziecka prasa.

Wiec zakończył się ogłoszeniem kolejnej odezwy pt. *Uciskani bracia Słowianie!*, w której przedstawiono aktualną sytuację na froncie. Wezwano w niej do wzmożenia wysiłku w toczącej się walce: „Od narodów słowiańskich zależy, aby możliwą próbę natarcia nieprzyjacielskiego przekształcić w całkowite rozgromienie znienawidzonego wroga. Rozgromienie to musi być dokonane nie tylko z pomocą oręża Armii Czerwonej, lecz również rękami wszystkich narodów słowiańskich. [...] Bierność w chwili obecnej jest największą zbrodnią! Wszelkie wahania, wszelkie wyczekiwanie, wszelkie odkładanie walki do »bardziej sprzyjającego momentu« jest na rękę wrogowi”¹⁴. Zaapelowano ponadto do wszystkich Słowian żyjących na emigracji o pomoc, aby organizowali narodowe komitety słowiańskie do walki o wolność swych krajów ojczystych.

Znacznie istotniejszą rolę propagandową odegrał III Wiec Wszechsłowiański, który odbył się 9 maja 1943 roku w Moskwie, tj. po klęsce armii niemieckiej pod Stalingradem oraz sukcesach zimowej ofensywy Armii Czerwonej. Jako miejsce obrad wybrano Salę Kolumnową Domu Związków Zawodowych¹⁵. Celem zwołania Wiecu była chęć wymiany doświadczeń z walki na-

¹³ *Drugi Wiec Wszechsłowiański w Moskwie 4–5 kwietnia 1942 r.* Moskwa, Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych, 1942, s. 17.

¹⁴ W apelu tym poza Polakami, Czechami, Słowakami, Chorwatami, Słoweńcami i Serbami uwzględniono również Macedończyków, których Komintern uznał za odrębny naród w 1934 roku. Ibidem, s. 8–11.

¹⁵ *Tretij Vseslavljanskij Miting v Moskve, 9-go maja 1943 g.* Moskva, Vseslavljanskij Komitet, 1943, s. 2–3.

rodów słowiańskich, a także wezwanie do przeciwstawienia się niemieckim planom powszechnej mobilizacji. Władze radzieckie chciały wykorzystać sukcesy Armii Czerwonej do dalszej aktywizacji społeczeństw okupowanych krajów słowiańskich.

Wiec od początku pomyślany był jako wielka manifestacja jedności Słowian w walce z nazizmem. Wydarzenie to zapowiedziano za pośrednictwem centralnej agencji prasowej TASS oraz organizacji słowiańskich działających poza granicami Związku Radzieckiego, m.in. w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i Wielkiej Brytanii. Informację przekazano także komunistom w krajach słowiańskich za pośrednictwem Kominternu. Do udziału w Wiecu postanowiono przyciągnąć przedstawicieli ruchu partyzanckiego, żołnierzy Armii Czerwonej, reprezentantów słowiańskiej emigracji i korpusu dyplomatycznego. Na specjalnej sesji plenarnej KW, która odbyła się 7 maja, zatwierdzono ramowy plan oraz powołano specjalną komisję, która miała zająć się opracowaniem projektu końcowej odezwy¹⁶.

W wydarzeniu wzięło udział ponad 2 tys. uczestników. W Sali obrad zebrało się 750 przedstawicieli narodu rosyjskiego (w tym 250 reprezentantów radzieckich sił zbrojnych), 400 Ukraińców, 300 Jugosłowian, 250 Białorusinów, 100 Czechosłowaków, 50 Polaków i 30 Bułgarów. Poza tym wśród zaproszonych gości znalazło się około 200 delegatów reprezentujących m.in. aparat państwowy i partyjny, związki zawodowe Komsomoł i inne organizacje publiczne¹⁷. Po raz pierwszy wzięli w nim również udział przedstawiciele Kościoła prawosławnego, m.in. metropolita kijowski i halicki Nikołaj. Ich obecność przyciągnąć miała szerokie masy wiernych. Było to wydarzenie niezwykle, gdyż do 1941 roku władze stalinowskie zwalczały Cerkiew prawosławną oraz inne kościoły i związki wyznaniowe. Potrzeba propagandowego wykorzystania Kościoła w celu mobilizacji społeczeństwa diametralnie zmieniła nastawienie władz radzieckich. Metropolita Sergiusz już 22 czerwca 1941 roku wystąpił z pierwszą odezwą do wiernych, apelując o wszechstronne wspieranie wysiłku wojennego ZSRR. Zaangażowanie to docenił Stalin, który 4 września 1943 roku zezwolił na ponowne otwarcie cerkwi, szkół duchownych i monasterów, jak również na zwołanie soboru biskupów¹⁸.

Na Wiecu wystąpiło kilkunastu mówców. Przemówienie inauguracyjne wygłosił przewodniczący KW, następnie głos zabrali kolejno: Aleksandr Fadijew, partyzant ukraiński Wasilij Jaremčuk, białoruski poeta i pisarz Jakub Kołas, serbski komunista Veljko Vlahović, dowódca czechosłowackich jednostek

¹⁶ Ibidem, s. 6.

¹⁷ Dane te podawano w oficjalnych materiałach zjazdowych. S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 48–49.

¹⁸ A. GRAJEWSKI: *Rosja i Krzyż. Z dziejów Kościoła Prawosławnego w ZSRR*. Katowice, Wydawnictwo Gość Niedzielny, 1991, s. 44–51.

wojskowych w ZSRR płk Ludvik Svoboda, Wanda Wasilewska, była przymusowa robotnica w Niemczech Matryona Lysenko, bułgarski działacz społeczno-polityczny Vladimir Tomov, ukraiński reżyser Ołeksandr Dowżenko, płk Zygmunt Berling, metropolita Nikołaj, słowacki partyzant Josef Tuš, przedstawiciel białoruskich oddziałów partyzanckich Vasilij Kozlov oraz reprezentant Armii Czerwonej gen. Anatolij Djakonov. Myślą przewodnią wszystkich wystąpień była sprawa aktywizacji działań u boku Związku Radzieckiego. Nawoływano do całkowitej mobilizacji i ogólnonarodowej walki partyzanckiej, stawiając przy tym jako wzór naród rosyjski. Był to motyw przewodni wystąpień gen. Djakonova, płk. Svobody i Vlahovića. Na uwagę zasługuje również przemówienie metropolity Nikołaja, który nazwał III Rzeszę diabłem i ucieleśnieniem wszelkiego zła, a walkę z państwem niemieckim „świętym obowiązkiem każdego chrześcijanina”¹⁹.

Warto nadmienić, że w trakcie wiecu Wanda Wasilewska oraz Zygmunt Berling ogłosili powstanie polskiej siły zbrojnej w Związku Radzieckim²⁰. Przemówienie polskiej działaczki komunistycznej zostało opublikowane m.in. w agitacyjnej „Wolnej Polsce” pod tytułem: *Za wolną i niepodległą, demokratyczną Polskę – do walki z niemieckim okupantem*²¹. Informując o powstaniu 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki Wasilewska mówiła: „My, Polacy w Związku Radzieckim, rozpoczęliśmy formułowanie polskiej dywizji, która pójdzie na front pod polskim sztandarem, ze znakiem piastowskiego orła walki z Niemcami, ramię przy ramieniu z Czerwoną Armią. Stąd, ze wschodniego frontu, będziemy torować sobie drogę do Polski. Do wielkiej, silnej, sprawiedliwej Polski”²².

Wiec zakończyło jednogłośnie przyjęcie odezwy *Do uciemżonych braci Słowian!*, którą nadano następnie w 32 językach. Omówiono w niej sukcesy państw sprzymierzonych w walce z wojskami nazistowskimi oraz wezwano wszystkich Słowian do wzniesienia ogólnoklasowej walki zbrojnej przeciwko okupantowi. Na zakończenie zwrócono się bezpośrednio do każdego z narodów słowiańskich, apelując o nasilenie działań partyzanckich: „Narody Jugosławii! Serbowie, Chorwaci, Słowenci! Zasilcie oddziały partyzanckie. Niech

¹⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Komenda Główna Armii Krajowej. Oddział VI, Biuro Informacji i Propagandy, sygn. 203/VII-62, III Kongres Narodów Słowiańskich w Moskwie, V 1943, b.p.

²⁰ Tworzenie słowiańskich narodowych jednostek wojskowych na terytorium Związku Radzieckiego nie należało do kompetencji Komitetu Wszechsłowiańskiego, organizacja ta zajmowała się jednak pracą ideowo-wychowawczą wśród żołnierzy i propagowaniem wśród nich idei jedności słowiańskiej. Zob. S. FERTACZ: *Kontakty Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie ze słowiańskimi narodowymi formacjami wojskowymi tworzonymi na terenie ZSRR w okresie II wojny światowej*. „Biuletyn Informacyjny” [Wojewódzkiego Ośrodka Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (WOINTE) w Opolu] 1988, nr 10/7, s. 3–15.

²¹ Przemówienie W. Wasilewskiej zostało również opublikowane w dzienniku „Izwestia” pod jednakowo brzmiącym tytułem. „Wolna Polska” z 16 kwietnia 1943, nr 11, s. 2.

²² Przemówienie przewodniczącej Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich w ZSRR W. Wasilewskiej na III Wiecu Wszechsłowiańskim. W: *Dokumenty i materiały do stosunków ...*, s. 420–421.

wasza partyzancka armia stanie się ogólnonarodowym wojskiem wyzwolenia. [...] Bracia Polacy! Organizujcie jednolity narodowo front do walki przeciwko niemiecko-faszystowskiemu katom. [...] Bracia Czesi! Wzmacniajcie sabotaż i dywersje w przemyśle wojskowym. [...] Bracia Słowacy! Twórzcie oddziały partyzanckie, niszczyć niemiecko-faszystowskich zaborców i ich podłą agencję. Wszystkimi miarami uchylajcie się od mobilizacji do hitlerowskiego wojska. [...] Do broni Ukraińcy! Niszczcie nienawistnych okupantów! [...] Bracia Bułgarzy! Nie dopuście do wciągnięcia Bułgarii w działania wojenne przeciwko waszym rosyjskim braciom i ich sojusznikom”²³.

Całe wydarzenie otrzymało również odpowiednią oprawę. Obrady transmitowane były przez radio w 9 językach: rosyjskim, ukraińskim, białoruskim, serbskim, bułgarskim, polskim, czeskim oraz angielskim i francuskim. Główne moskiewskie dzienniki, w tym „Prawda” – centralny organ partii i „Izwestia” – organ rządowy, zamieściły na pierwszych stronach obszernie relacje z przebiegu obrad, w tym m.in. stenogramy przemówień oraz zdjęcia uczestników. Informacje na ten temat znalazły się także w konspiracyjnej prasie na Białorusi i Ukrainie oraz w gazetach w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Ameryce Południowej i Australii. Stenogram wiecu wydano drukiem w Związku Radzieckim oraz w Londynie i Sydney (w języku angielskim). Ponadto materiały wysłano do narodowych organizacji słowiańskich działających na Zachodzie, m.in. do Kongresu Słowian Amerykańskich, działającego w Londynie Czechosłowackiego Komitetu Wzajemności Słowiańskiej oraz Zjednoczonego Komitetu Słowiańskiego w Sydney²⁴.

W 1944 roku KW w Moskwie zorganizował dwudniowy Wiec Żołnierzy-Słowian, który oficjalnie był demonstracją „wiernych synów narodów słowiańskich, którzy chwycili za broń, by walczyć w obronie swojego honoru, wolności i niepodległości”, w rzeczywistości zaś – okazją do zacieśnienia współpracy żołnierzy i oficerów Armii Czerwonej z oddziałami partyzanckimi i słowiańskimi jednostkami wojskowymi na terytorium ZSRR²⁵. Wydarzenie to odbyło się w dniach 23 i 24 lutego, poprzedzało więc akcję „wyzwalania” ziem słowiańskich spod okupacji niemieckiej. Brało w nim udział ponad tysiąc osób, w tym przedstawiciele radzieckiej armii i marynarki wojennej, Korpusu Polskiego w ZSRR oraz czechosłowackiej i jugosłowiańskiej jednostki wojskowej w Związku Radzieckim. W imieniu pierwszej grupy głos zabrali: Gundorow, który wygłosił inauguracyjne przemówienie, kpt. II stopnia i dowódca okrętu

²³ Przemówienie dowódcy I Dywizji Polskiej im. T. Kościuszki płka Z. Berlinga na III Wiecu Wszechsłowiańskim. W: *Dokumenty i materiały do stosunków ...*, s. 421–422.

²⁴ *Tretij Vseslawjanskij...*, s. 4–9.

²⁵ Decyzja o jego zwołaniu zapadła podczas posiedzenia Prezydium KW w dniu 3 lutego 1944 roku, a szczegółowy porządek obrad ustalono 21 lutego 1944 roku na VII Plenum moskiewskiego Komitetu. *Naprzód ku zwycięstwu Żołnierze-Słowianie! Wiec Żołnierzy-Słowian 23–24 lutego 1944 roku*. Moskwa, Wydawnictwo Komitetu Wszechsłowiańskiego, 1944, s. 6–7.

podwodnego Nikołaj Łunin, ppłk Gaŕyrl Palaŕchenya, mjr Aleksander Mołodczy i płk Timofej Őkrylev. W imieniu polskich żołnierzy i oficerów przemawiali gen. Zygmunt Berling, chor. Irena Hankiewicz i dziekan 1 Polskiego Korpusu w ZSRR – ks. mjr Wilhelm Kubisz. Na Wiecu wystąpili także: ppłk Michal Petro, gen. Ludvik Svoboda, podof. Ivan Turjanytsa (jako reprezentacja brygady czechosłowackiej) oraz ppłk Marko Mesić, kpt. Milutin Perišić i kpt. Dymităr Tsvetkov (jako delegacja brygady jugosłowiańskiej). Poza tym w obradach uczestniczyły liczne delegacje radzieckich organizacji państwowych, partyjnych i społecznych, przedstawiciele narodów słowiańskich, dziennikarze oraz dyplomaci państw koalicji alianckiej²⁶.

Obrady zakończyły się przyjęciem orędzia, w którym podkreślono braterstwo broni poszczególnych narodów słowiańskich ze Związkiem Radzieckim oraz konieczność ich dalszej współpracy z Armią Czerwoną, która „pod wodzą wielkiego Stalina bez przerwy gromi zaborców hitlerowskich, oczyszcza z nich ziemię radziecką i pędzi wroga na zachód, [...] ratuje cały świat od jarzma hitlerowskiego”²⁷. We fragmencie odezwy skierowanej bezpośrednio do Polaków starano się zdyskredytować działalność Rządu Polskiego w Londynie i zyskać poparcie społeczne dla inicjatywy polskich komunistów w ZSRR²⁸.

Ostatni już Zjazd zorganizowany w czasie II wojny światowej odbył się w Bułgarii w dniach 3 i 4 marca 1945 roku na wniosek tamtejszych działaczy komunistycznych, którzy chcieli w ten sposób zamanifestować przynależność do wspólnoty słowiańskiej²⁹. Wydarzenie to miało być również ważnym krokiem na drodze do urzeczywistnienia współpracy między Bułgarią a Jugosławią, w myśl powojennych interesów Moskwy. W obliczu planów stworzenia unii południowosłowiańskiej, autorstwa polityków emigracyjnych z Europy Środkowo-Wschodniej przy poparciu ze strony Wielkiej Brytanii, Józef Stalin został zmuszony do stworzenia własnej koncepcji federacji Słowian południowych. Głównym filarem radzieckiego projektu miał być związek trzech komunistycznych państw, tj. Jugosławii, Bułgarii i Albanii, pod egidą Moskwy, który dawałby jej możliwość niepodzielnego kontrolowania tego obszaru. Poza tym, mając kontrolę nad unią południowo-słowiańską, ZSRR mógł „liczyć na skuteczną rywalizację z mocarstwami anglosaskimi o wpływy na Bałkanach,

²⁶ Ibidem, s. 15–59; IPiMS, *Biuro Ministra Obrony Narodowej*, sygn. A.XII.3/25, *Notatka Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza w sprawie Komitetu Wszechsłowiańskiego w ZSRR*, 27 XI 1944 r., b. p.

²⁷ *Naprzód ku zwycięstwu...*, s. 6.

²⁸ Ibidem, s. 7–8.

²⁹ Szczególnym wydarzeniem w dziejach ruchu nowosłowiańskiego był pierwszy powojenny Kongres (Zjazd) Słowiański w Belgradzie. Zob. M. GRUSZCZYK: *Pierwszy powojenny Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 roku*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*. Red. A.M. ADAMUS, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2014, s. 160–169; L.S. PRĘCIKOWSKI: *Kongres Słowiański w Belgradzie 8–11 (16) grudnia 1946 r.* „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2001, T. 37, s. 177–194.

a zarazem szachować ich protegowanych: Grecję i Turcję, jako państwa wrogie komunizmowi”³⁰.

W obradach, poza gospodarzami, udział wzięły delegacje ze Związku Radzieckiego, Jugosławii (w skład której wchodził również przedstawiciel mniejszych narodów), „wyzwolonej” Polski (m.in. matematyk Stefan Banach) oraz Czechosłowacji. W Sofii gościli również przedstawiciele narodu białoruskiego i ukraińskiego³¹.

Zjazd rozpoczął się uroczystym nabożeństwem w soborze św. Aleksandra Newskiego w Sofii, w którym uczestniczyli przedstawiciele bułgarskiego rządu oraz defilada garnizonu sofijskiego. Otwarcie obrad miało miejsce 3 marca w Sali Teatru Narodowego, tj. w Dzień Wyzwolenia Bułgarii spod panowania tureckiego. Na szczególną uwagę zasługuje przemówienie poświęcone stosunkom słowiańsko-germańskim na przestrzeni wieków, które wygłosił prof. Nikołaj Dierzawin. Podkreślił on wyższość narodu rosyjskiego nad niemieckim w sprawach organizacji państwowej i zaznaczył rolę Rosji, jako jedynej siły zdolnej przeciwstawić się germańskiemu imperializmowi. Ostro skrytykował również postępowanie bułgarskiego rządu, który był odpowiedzialny za przyłączenie się Bułgarii do sojuszu z III Rzeszą w 1941 roku. W podobnym tonie wypowiedział się egzarcha Bułgarii Stefan (Szokow) oraz bułgarscy komuniści, którzy zaprzeczali stwierdzeniu, że naród bułgarski współpracował dobrowolnie z państwami Osi w czasie wojny³².

Istotnym elementem działalności propagandowej Komitetu Wszechsłowiańskiego było także organizowanie obchodów ważnych – z punktu widzenia poszczególnych narodów bądź całej wspólnoty słowiańskiej – wydarzeń. Dla ich uczczenia Komitet urządzał akademie, koncerty, wystawy, a także wieczorne spotkania połączone z tańcami i popisami artystycznymi (tzw. wieczornice). Podczas uroczystości starano się wykorzystywać nastroje do realizacji konkretnych celów politycznych. Wspólny przeciwnik miał jednoczyć nie tylko poszczególne narody słowiańskie wokół Związku Radzieckiego, ale także różne grupy społeczne i zawodowe wokół idei jedności słowiańskiej w każdym z tych krajów.

Jedna z pierwszych wieczornic odbyła się 29 lipca 1943 roku z okazji 150. rocznicy urodzin poety, twórcy słowackiego odrodzenia narodowego i zwo-

³⁰ E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Stalin wobec koncepcji federacji Słowian południowych (1944–1948)*. W: *Integracja i tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej na przestrzeni dziejów*. Z prac Polsko-Bułgarskiej Komisji Historycznej. Red. E. ZNAMIEROWSKA-RAKK. Warszawa, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2007, s. 180–181.

³¹ IPiMS, *Ministerstwo Spraw Zagranicznych*, sygn. A.11.E/289, *Notatka Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza w sprawie Zjazdu Wszechsłowiańskiego w Sofii*, 10 V 1945, b.p.; Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie [dalej Archiwum MSZ], *Ambasada RP w Moskwie*, sygn. 27, t. 27, w. 2, *Sprawozdanie Stefana Banacha z wyjazdu na Kongres Słowiański w Sofii*, 15 III 1945, k. 20–22.

³² Archiwum MSZ w Warszawie, *Ambasada RP w Moskwie*, sygn. 27, t. 27, w. 2, *Przemówienia na Kongresie Słowiańskim w Sofii*, III 1945, k. 24.

lennika idei słowiańskiej Jána Kollára. Wśród zaproszonych gości znaleźli się przebywający w ZSRR czechosłowacki polityk komunistyczny Klement Gottwald i ambasador Zdeněk Fierlinger. Referat na temat życia i twórczości poety wygłosili Zdeněk Nejedlý i Aleksandr Fadiejew. Następne takie spotkania odbyły się m.in. na cześć chorwackiego kapłana Juraja Križanicia (29 grudnia 1943 roku), Jana Husa (5 lipca 1944 roku) i czeskiego kompozytora Bedřicha Smetany (13 lipca 1944 roku)³³.

Do największych imprez przygotowanych przez polską sekcję Komitetu należał wieczór przyjaźni polsko-białoruskiej i obchody rocznicy bitwy pod Grunwaldem. Pierwsza, zorganizowana przy współdziałaniu sekcji białoruskiej KW, odbyła się 29 stycznia 1944 roku. W wydarzeniu tym udział wzięło około 450 osób. W świetle oficjalnej propagandy wieczór ten miał być manifestacją uczuć sympatii i braterstwa, łączących oba narody, oraz okazją do wzajemnego zaznajomienia się z osiągnięciami naukowymi i kulturalnymi obu krajów. Wspólne dążenia do umocnienia przyjaźni opierać się miały na pokrewieństwie kulturalnym i językowym, a także na wspólnym celu, którym była walka z niemieckim okupantem. Ważnym punktem spotkania była sprawa granicy polsko-radzieckiej. Po konferencji w Teheranie i zajęciu przez Armię Czerwoną wschodnich terytoriów Polski rozpoczęto dyskusję na forum międzynarodowym. Rząd ZSRR za pośrednictwem agencji TASS ogłosił 11 stycznia 1944 roku deklarację, stanowiącą odpowiedź na notę polską z 5 stycznia, w której skrytykował stanowisko rządu londyńskiego i zasugerował przyjęcie linii Curzona jako wschodniej granicy Polski. Uczestnicy spotkania zaapelowali do narodu polskiego i białoruskiego o współpracę ze Związkiem Radzieckim i Armią Czerwoną oraz zaakceptowanie radzieckich rozwiązań w sprawie przebiegu linii granicznej.

Uroczysta akademія z okazji 534. rocznicy bitwy pod Grunwaldem, zorganizowana przy pomocy Związku Patriotów Polskich, odbyła się 15 lipca 1944 roku w Sali Kolumnowej Domu Związków Zawodowych w Moskwie. Wzięli w niej udział nie tylko przedstawiciele społeczności słowiańskiej, ale również reprezentanci rządu i korpusu dyplomatycznego. Średniowieczne starcie przedstawiono jako sukces całej wspólnoty słowiańskiej (co ciekawe, zaliczono do niej również Litwinów) nad „germańskim najeźdźcą”. Władze radzieckie liczyły na to, że uda im się ten sukces powtórzyć³⁴.

Ważnym ogniwem w strukturze KW było Biuro Prasowe, które kreowało wizerunek zewnętrzny organizacji i odpowiadało za rozpowszechnianie ideologii słowiańskiej wśród różnych grup społecznych i zawodowych krajów

³³ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 52–53.

³⁴ KW, przy współpracy ze Związkiem Patriotów Polskich, zorganizował także inne przedsięwzięcia, m.in. akademię z okazji 150. rocznicy powstania kościuszkowskiego, która odbyła się 24 marca 1944 roku. Ibidem, s. 53–54.

słowiańskich, a także emigrantów. W pierwszych miesiącach swej działalności Komitet efektywnie wykorzystywał w tym celu radziecki aparat propagandowy, w szczególności Radzieckie Biuro Informacyjne. W latach 1942–1945 rozesłano za granicę ponad 20 tys. artykułów, które dotyczyły głównie spraw bieżących, tj. walk na froncie, rozwoju ruchu oporu na terenach okupowanych czy tworzenia słowiańskich jednostek wojskowych na terenie ZSRR. Komitet prowadził również samodzielną działalność wydawniczą. W czerwcu 1942 roku ukazał się pierwszy numer miesięcznika „Slavjane”. Czasopismo wydawano w języku rosyjskim do grudnia 1958 roku (włącznie). W czasie II wojny w skład kolegium redakcyjnego wchodził: Nikołaj Dzierżawin, Timofiej Gorbunov, Bożidar Maslarić, Zdeněk Nejedlý i Wanda Wasilewska. W początkowym okresie pismo drukowano w nakładzie 7–10 tys. egzemplarzy, później wynosił on 4 tys. Połowę egzemplarzy kolportowano za granicą. Czasopismo realizowało odgórnie przyjętą koncepcję ideologiczną, analogicznie do innych form aktywności Komitetu³⁵.

Od maja 1942 roku ważnym instrumentem propagandowym Komitetu stało się także radio. Cotygodniowe audycje skierowane były do słuchaczy z krajów słowiańskich. Nadawano je w języku bułgarskim, chorwackim, czeskim, polskim, rosyjskim, serbskim, słowackim i ukraińskim. Wiele z tych programów emitowano w skróconej wersji dla Słowian w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. W latach 1942–1945 nadano w sumie ponad 4 tys. audycji, które składały się przede wszystkim z wystąpień członków KW (m.in. Dzierżawina) i znanych słowiańskich działaczy społecznych (np. A. Tołstoja), apeli adresowanych do szerokich kręgów społecznych krajów słowiańskich (następnie teksty apeli wydawane były w formie ulotek i przerzucane na tyły armii niemieckiej), a także przeglądu zawartości poszczególnych numerów organu prasowego Komitetu czy np. polskich czasopism, takich jak „Wolna Polska” i „Nowe Widnokregi”³⁶.

Podsumowując, warto dodać, że wraz z wyzwaniem poszczególnych krajów słowiańskich spod okupacji niemieckiej zaczęły się zmieniać zadania i środki działania Komitetu Wszechsłowiańskiego. Jeżeli w pierwszych latach jego istnienia odwoływanie się do idei solidarności słowiańskiej miało wzmocnić opór przeciw Niemcom oraz zapewnić wsparcie (głównie zbrojne) dla Armii Czerwonej, to w końcowej fazie wojny i po jej zakończeniu współpracę Słowian wykorzystywano do rozszerzania i umacniania związków ze społecznościami krajów słowiańskich. Już na początku 1944 roku kierownictwo KW postulowa-

³⁵ Komitet planował również wydać szereg publikacji książkowych. W rzeczywistości poza stenogramami z wieców drukiem ukazała się tylko jedna praca. Była to książka autorstwa prof. Nikołaja Dierżawina na temat odwiecznego i nieprzerwanego konfliktu słowiańsko-germańskiego. „Slavjane” 1942, nr 1, s. 3.

³⁶ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 5.

ło, aby we wszystkich republikach radzieckich i państwach słowiańskich tworzyć narodowe komitety słowiańskie, czyli organizacje społeczne, które prowadziłyby zakrojoną na szeroką skalę pracę polityczno-propagandową na rzecz umacniania wzajemnej przyjaźni, solidarności i jednoczenia narodów słowiańskich wokół Związku Radzieckiego.

Z hasłowości tej skorzystały też radzieckie agendy w Polsce. Już pierwsza odezwa programowa PPR ze stycznia 1942 roku zawierała wykładnię koncepcji wyzwolenczej, opartej m.in. na solidarności narodów słowiańskich³⁷. Argumentem miało być tu geopolityczne położenie kraju, jako najdalej na zachód wysuniętego państwa słowiańskiego. Współpracę Słowian traktowano także jako podstawowy wyznacznik polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa, uważając ją za gwarancję pokoju i bezpieczeństwa w powojennej Europie. Dodatkowo w myśl zaleceń Kremla miała ona służyć sowietyzacji społeczeństwa i pozyskaniu jak największej części opinii publicznej dla idei budowy bloku państw socjalistycznych. Od 1945 roku widać zatem nasilenie słowiańskiej akcji propagandowej, zarówno w rezolucjach partyjnych, jak i w każdej niemal dziedzinie życia społecznego i politycznego.

Wykaz cytowanej literatury

Opracowania zwarte

- Apel W. *Wasilewskiej do narodu polskiego nawołujący do wspólnej walki przeciwko hitlerowskiemu wojskom*. W: *Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich*. T. 7: *styczeń 1939–grudzień 1943*. Oprac. E. Basiński i in. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1973.
- Do robotników, chłopów i inteligencji, do wszystkich patriotów polskich! Pierwsza odezwa programowa PPR, (5) styczeń 1942*. W: *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*. Red. Z. Polubiec. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1984.
- Drugi Wiec Wszechsłowiański w Moskwie 4–5 kwietnia 1942 r.* Moskwa, Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych, 1942.
- ERICKSON J.: *Panslavism*. London, Historical Association, 1964.
- FERTACZ S.: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1991.
- GRAJEWSKI A.: *Rosja i Krzyż. Z dziejów Kościoła Prawosławnego w ZSRR*. Katowice, Wydawnictwo Gość Niedzielny, 1991.
- GRUSZCZYK M.: *Działalność Komitetu Słowiańskiego w Polsce na tle ruchu nowosłowiańskiego po II wojnie światowej*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2011. Referaty*. Red.

³⁷ *Do robotników, chłopów i inteligencji, do wszystkich patriotów polskich! Pierwsza odezwa programowa PPR, (5) styczeń 1942*. W: *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*. Red. Z. Polubiec. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1984, s. 51–55.

- P. GASZTOLD-SEN, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2012.
- GRUSZCZYK M.: *Pierwszy powojenny Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 roku*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*. Red. A.M. ADAMUS, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, 2014.
- KOHN H.: *Le panslavisme. Son histoire et son idéologie Le panslavisme*. Paris, Payot, 1963.
- KŘEŠŤAN J.: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha-Litomyšl, Paseka, 2013.
- Naprzd ku zwycięstwu Żołnierze-Słowianie! Wiec Żołnierzy-Słowian 23–24 lutego 1944 roku*. Moskwa, Wydawnictwo Komitetu Wszechsłowiańskiego, 1944.
- Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*. Red. Z. POLUBIEC. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1984.
- Przemówienie dowódcy I Dywizji Polskiej im. T. Kościuszki płka Z. Berlinga na III Wiecu Wszechsłowiańskim*. W: *Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich*. T. 7: styczeń 1939–grudzień 1943. Oprac. E. BASIŃSKI i in. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1973.
- Przemówienie przewodniczącej Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich w ZSRR W. Wasilewskiej na III Wiecu Wszechsłowiańskim. Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich*. T. 7: styczeń 1939–grudzień 1943. Oprac. E. BASIŃSKI i in. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1973.
- STEFANIUK T.: *Danielewski. Panslawizm i wielość cywilizacji*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006.
- Tretij Vseslavjanskij Miting v Moskve, 9-go maja 1943 g.* Moskwa, Vseslavjanskij Komitet, 1943.
- ZNAMIEROWSKA-RAKK E.: *Stalin wobec koncepcji federacji Słowian południowych (1944–1948)*. W: *Integracja i tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej na przestrzeni dziejów*. Z prac Polsko-Bułgarskiej Komisji Historycznej. Red. E. ZNAMIEROWSKA-RAKK. Warszawa, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2007.

Opracowania czasopiśmiennicze

- BATOWSKI H.: *Z historii Zjazdów Słowiańskich*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 12.
- DOSTAL M.: *Slavistika. Meždy proletarskim internacionalizmom i slavjanskoj ideej (1941–1948)*. „Slavjanovedenie” 2007, nr 2.
- EBERHARDT P.: *Polski panslawizm jako idea geopolityczna*. „Przegląd Geopolityczny” 2014, T. 7.
- FERTACZ S.: *Kontakty Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie ze słowiańskimi narodowymi formacjami wojskowymi tworzonymi na terenie ZSRR w okresie II wojny światowej*. „Biuletyn Informacyjny” [Wojewódzkiego Ośrodka Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (WOINTE) w Opolu] 1988, nr 10/7.
- GUNDOROW A.: *Nowy ruch słowiański i zadania słowiańskich organizacji*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2.
- HROZIENČIK J.: *Všeslovanský výbor v Moskve*. „Slovanský Přehled” 1967, nr 6.
- MIEDWIEDIEW I.: *Ideowe podstawy nowego ruchu słowiańskiego*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 7/8.
- PRĘCIKOWSKI L.S.: *Kongres Słowiański w Belgradzie 8–11 (16) grudnia 1946 r.* „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2001, T. 37.

Materiały źródłowe

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, *Komenda Główna Armii Krajowej. Oddział VI, Biuro Informacji i Propagandy*, sygn. 203/VII-62, *III Kongres Narodów Słowiańskich w Moskwie*, V 1943, b.p.
- Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*, sygn. A 9 E/63, *Notatka w sprawie Komitetu Wszechsłowiańskiego*, 8 XI 1944, k. 65–67.
- Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*, sygn. A 9 E/63, *Notatka w sprawie Komitetu Wszechsłowiańskiego*, 8 XI 1944, k. 65–66.
- Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*, sygn. A 9 E/63, *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie – schemat organizacyjny*, 1944, k. 17–18.
- Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, *Biuro Ministra Obrony Narodowej*, sygn. A.XII.3/25, *Notatka Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza w sprawie Komitetu Wszechsłowiańskiego w ZSRR*, 27 XI 1944 r., b.p.
- Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, *Ministerstwo Spraw Zagranicznych*, sygn. A.11.E/289, *Notatka Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza w sprawie Zjazdu Wszechsłowiańskiego w Sofii*, 10 V 1945, b.p.
- Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, *Ambasada RP w Moskwie*, sygn. 27, t. 27, w. 2, *Sprawozdanie Stefana Banacha z wyjazdu na Kongres Słowiański w Sofii*, 15 III 1945, k. 20–22.
- Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, *Ambasada RP w Moskwie*, sygn. 27, t. 27, w. 2, *Przemówienia na Kongresie Słowiańskim w Sofii*, III 1945, k. 24.

Streszczenie: Utworzenie w Związku Radzieckim Komitetu Wszechsłowiańskiego, formalnie organizacji społecznej grupującej przedstawicieli wszystkich narodów słowiańskich, oficjalnie wiązać miało się z promowaniem idei ogólnie pojętej współpracy słowiańskiej. Niemniej jednak w swym zasadniczym aspekcie jego rola sprowadzała się do efektownego (jak na tamte czasy) i – co ważniejsze – efektywnego elementu propagandy komunistycznej. Pełniąc funkcje typowo wykonawcze, stał się przykrywką dla właściwych ośrodków dyspozycyjnych w walce o przysłówiowy rząd dusz nie tylko w Związku Radzieckim, ale także w krajach satelickich. KW nie był bowiem instytucją suwerenną, lecz jedynie instrumentem w rękach radzieckich władz. Doprowadziło to w konsekwencji do rzeczywistego wypaczenia idei jedności słowiańskiej, osłabiając jednocześnie jej społeczne i polityczne oddziaływanie.

Słowa kluczowe: ruch nowosłowiański, jedność słowiańska, Związek Radziecki, propaganda

Downtrodden Brethren Slavs...!
The Activity of Pan-Slav Committee
in Moscow during World War II

Abstract: The formation in the Soviet Union of the Pan-Slav Committee, formally a social organization consisting of representatives of all Slav nationalities, was officially intended to propagate the idea of a broadly understood Slav cooperation. In fact, its role, in its crucial aspects, boiled down to being a spectacular (for that time), and most importantly, effective element of communist propaganda. Holding typically executive functions, it became a cover-up for the headquarters in the struggle for the power over people not only in the Soviet Union, but its satellite countries as well. The Pan-Slav Committee was not a sovereign institution, but only an instrument in the hands of the Soviet leadership. Its consequence was the actual perversion of the idea of Slav unity, which weakened its social and political impact.

Key words: new Slav movement, Slav unity, Soviet Union, propaganda

MARCELA GRUSZCZYK, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, wykładowca akademicki, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania badawcze koncentrują się na najnowszej historii Polski i historii powszechnej. Obejmują tematykę związaną z historią ZSRR oraz państw powstałych po jego rozpadzie. W odniesieniu do stosunków polsko-radzieckich w XX wieku, dotyczącą przede wszystkim tzw. ruchu nowosłowiańskiego po II wojnie światowej.